

Зокрема, таке рішення було прийнято на XIX сесії Харківської міської ради народних депутатів 25 грудня 1996 р. Вважаємо, що дане рішення відповідає Конституції України, Закону про мови 1989 р. та нормам міжнародного права.¹ У соціальній же сфері воно дозволяє зняти напругу щодо мовної проблеми, штучно створену деякими націонал-екстремістськими силами, які юридично невірно тлумачать положення законодавчих актів України. Думається, що і на загальнодержавному рівні було б доцільно більш чітко встановити юридичну рівність мов на Україні, усунувши існуючі протиріччя. Це сприяло б консолідації різномовних демократичних сил України в справі вирішення гострих політичних і соціально-економічних проблем, що перешкоджають реформуванню українського суспільства, зміцненню прав і свобод людини і будівництву справді демократичної, правової і соціально-орієнтованої незалежної української держави, а не ламати списи довкола штучно створеної, але реально не існуючої мовної проблеми.

Список літератури:

1. Блатова Н.Т. Международное право в документах. М., 1982.
2. Конституція України. К., 1996.
3. Відомості Верховної Ради УРСР. 1989. № 45. Ст. 631.
4. Яблонский В., Таланчук П. Родная речь, родное слово... // Голос України. 1997. 27 марта.
5. Літературна Україна. 1989. 16 лютого.
6. Доповідь України в ООН по Міжнародному пакту про громадянські та політичні права // Український часопис прав людини. 1996. № 2.
7. Звіт Департаменту США «Права людини в Україні» // Український часопис прав людини. 1995. № 1.

Надійшла до редколегії 30.07.99

О.В. Бермічева

КОНСТИТУЦІЙНІ СОЦІАЛЬНІ ПРАВА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ТА ЇХ ГАРАНТІЇ

Прийнята 28 червня 1996 р. Конституція України окреслила основні риси майбутньої української держави – суверенної, незалежної, демократичної, соціальної і правової (ст.1). А проголосивши людину, її життя і здо-

¹ В п. 19 Віденської декларації та програмі дій, прийнятих Світовою конференцією ООН з прав людини 1993 р., сказано: «Світова конференція з прав людини підтверджує обов'язок держав забезпечувати таким особам, що належать до меншин, можливість ефективно та повною мірою користуватися всіма правами та фундаментальними свободами людини без будь-якої дискримінації, у повній рівності перед законом відповідно до Декларації про права осіб, що належать до національних чи етнічних, релігійних та мовних меншин.

Особи, що належать до меншин, мають право користуватися своєю культурою, сповідувати та практикувати свою власну релігію й використовувати свою власну мову у приватному та громадському житті, вільно та без впливу будь-яких форм дискримінації». Світова конференція Організації Об'єднаних Націй з прав людини: Віденська декларація та програма дій // Права людини в Україні. Щорічник 1994. К., 1996.

ров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, цілком логічним є закріплення в Розділі II Конституції широкого спектра прав і свобод людини та громадянина, перелік яких не є вичерпним (ст. 22).

Передусім хотілося б з'ясувати, що ж таке *права і свободи* людини взагалі?

Це певні можливості, необхідні для її існування та розвитку у конкретних історичних умовах. Але хоча і поняття прав людини, і поняття свобод людини відображають людські можливості (у цьому принципова спільність цих понять), та все ж права і свободи людини не є цілком тотожними явищами - вони розрізняються, головним чином, за шляхами, засобами здійснення та забезпечення. Права людини можуть бути здійсненими, як правило, за наявності певних юридичних засобів, «механізмів» (наприклад, право на працю, на освіту, на соціальне забезпечення неможливо реалізувати, якщо не встановлено відповідної юридичної процедури). А свободи людини у багатьох випадках можуть бути здійсненими і без такого втручання держави; її місія полягає в охороні, непорушваності й захисті відповідних можливостей людини (наприклад, свобода слова, сповідання будь-якого віровчення, вибору місця проживання) [1].

Також слід зазначити, що переважна більшість статей Розділу II Конституції України розпочинається так: «кожному гарантується...» чи «кожна людина має право...». Це в душі демократичних норм міжнародного права, за якими невід'ємні права і свободи кожної людини належать їй незалежно від наявності громадянства (постійний правовий зв'язок особи і держави, який знаходить своє відображення в їх взаємних правах і обов'язках).

У чому все ж таки відмінність між правами *людини і громадянина* ?

Права людини є вихідними, вони характерні всім людям від народження, незалежно від того, чи є вони громадянами держави, в якій проживають, чи ні. А права громадянина включають у себе ті права, які закріплюються лише в силу її приналежності до держави. Таким чином, кожний громадянин тієї чи іншої держави володіє всім комплексом прав, що відносяться до загальноновизнаних прав людини, плюс усі права громадянина, що визнаються у цій державі [2].

Одним з основних видів прав, проголошених і закріплених в Конституції, є соціальні права. Хотілося б зазначити, що деякі автори [3] до соціальних прав (можливості, спрямовані на забезпечення людині гідного рівня життя і соціальної захищеності) відносять поряд з правом на соціальний захист, правом на житло, правом на достатній життєвий рівень та правом на охорону здоров'я і такі права, як право на працю, право на відпочинок, право на страйк, право на освіту, право на доступ до культурних цінностей, право на безпечне довкілля, а також право на сім'ю та право на сво-

боду світогляду і віросповідання. Даний підхід можна охарактеризувати як розгляд соціальних прав в широкому розумінні.

Інші автори відносять право на працю, право на відпочинок та право на страйк до економічних прав (можливості людини здобувати засоби до існування шляхом виробництва матеріальних благ) [4].

Треті автори об'єднують соціальні і економічні права, виділяючи при цьому групу соціально-економічних прав [2].

Існує і такий підхід до класифікації конституційних прав, при якому конституційні права чітко розмежовуються в залежності від наближеності до відповідної сфери суспільних відносин, сфери їх здійснення. У відповідності з цим підходом право на працю, право на відпочинок та право на страйк належать до економічних прав людини; право на освіту, право на доступ до культурних цінностей – до культурних прав; право на безпечне довкілля – до екологічних прав; право на сім'ю та право на свободу світогляду і віросповідання - до особистих прав [4].

Що ж конкретно становить собою система конституційних прав та свобод людини і громадянина України?

Вона включає в себе:

- *громадянські права*: право на рівні конституційні права і свободи та рівність перед законом (ст. 24); право на громадянство (ст. 25); рівне право доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування (ст. 38); право знати свої права і обов'язки (ст. 57); право на правову допомогу (ст. 59); право обвинуваченого і підсудного на захист (ст. 63);

- *економічні права*: право володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю (ст. 41), право на підприємницьку діяльність (ст. 42); право на працю (ст. 43); право на страйк (ст. 44); право на відпочинок (ст. 45);

- *соціальні права*: право на соціальний захист (ст. 46), право на житло (ст. 47), право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48), право на охорону здоров'я (ст. 49);

- *політичні права*: право на свободу думки і слова (ст. 34); право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36); право брати участь в управлінні державними справами (ст. 38); право на збори (ст. 39); право на звернення до органів державної влади (ст. 40);

- *культурні права*: право на освіту (ст. 53), право на результати своєї інтелектуальної творчої діяльності (ст. 54);

- *екологічні права*: право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50);

- *особисті права і свободи*: право на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23), право на життя (ст. 27), право на повагу до гідності (ст. 28), право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29); право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35); право на сім'ю (ст. 51) тощо.

Практична цінність прав полягає в їх реальності, тобто можливості здійснення та реалізації. Ця можливість забезпечується за допомогою гарантій, тобто засобів, способів і умов, спираючись на які суб'єкт досягає повного і безперешкодного здійснення своїх прав [7]. Отже, гарантії прав і свобод громадян України – це фактори, які забезпечують реальне (фактичне) здійснення їх прав і свобод [8].

Не існує єдиного підходу до класифікації гарантій прав і свобод. Одні автори [7] виділяють: *економічні* (сукупність економічних факторів, які сприяють повній і безперешкодній реалізації прав – матеріальні багатства суспільства, ринкова економіка, досконала система економічних відносин і т.д.), *політичні* (сукупність політичних факторів суспільного і державного життя – політична система суспільства, плюралізм та гласність у здійсненні політичного життя і т.д.), *ідеологічні* (сукупність ідеологічних і світоглядних принципів, що обумовлюють першочергові цінності і непорушності прав, їх повну і безперешкодну реалізацію) та *юридичні* (сукупність правових інститутів, що забезпечують можливість реалізації прав, а також захищають і охороняють їх від будь яких обмежень і порушень). Інші автори виділяють, крім зазначених, ще й *організаційні* гарантії [8].

Поряд з юридичними гарантіями виділяються і *правові*. У чому ж різниця? Іноді підхід до розуміння і вирішення проблеми юридичних гарантій прав людини дещо звужується, і тоді під такими гарантіями, як правило, розуміють лише правові засоби їх охорони (це і є правові гарантії). Система юридичних гарантій включає не тільки засоби, що спрямовані на охорону прав людини, а й засоби, за допомогою яких безпосередньо забезпечується їх реалізація. До юридичних засобів реалізації прав відносяться закріплені нормами права, свободи та обов'язки громадян; юридичні факти, з якими пов'язана їх реалізація; процесуальні форми здійснення прав; засоби примусу та стимулювання (заохочення) правомірної реалізації прав і свобод.

Конституція є гарантом прав громадянина, оскільки вона гарантує кожній людині широке коло прав і свобод (ст. 22 - конституційні права і свободи гарантуються). Отже, до юридичних гарантій людини і громадянина відносяться, насамперед, норми – принципи Конституції та інших законів.

Серед основних конституційних гарантій прав і свобод можна виділити такі:

- *загальні гарантії прав і свобод громадянина*: утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3); невід'ємність прав і свобод (ст. 21); рівність конституційних прав і свобод, рівність перед законом (ст. 24, 26); відшкодування збитків (ст. 56).

- *конституційні гарантії правосуддя*: судовий захист прав і свобод (ст. 55); право на юридичну допомогу (ст. 59); презумпція невинності (ст. 62).

- *конституційні обов'язки людини і громадянина*: рівність обов'язків (ст. 26); дотримання Конституції та законів України (ст. 68) [2].

Отже, Конституція України передбачає такі соціальні права, як право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати проєздатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом; право на житло; право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування; право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї.

Ці соціальні права гарантуються державою: основними гарантіями прав і свобод (загальні гарантії прав і свобод, конституційні гарантії правосуддя та конституційні обов'язки людини і громадянина), а також «специфічними» гарантіями, які передбачені конкретною статтею Конституції.

Так, право на соціальний захист гарантується: по-перше, загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; а по-друге – створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Потрібно додати, що право на соціальний захист, а відповідь до цього і гарантії його реалізації за Конституцією мають лише *громадяни України*.

Цікавою є і ситуація з правом на житло. Ст. 47 передбачає, що *кожен* має це право, і що *ніхто* не може бути примусово позбавлений житла, інакше як на підставі закону за рішенням суду, а ось гарантує держава це право тільки своїм громадянам: «держава створює умови, за яких кожний *громадянин* матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. *Громадянам*, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону».

Майже аналогічна ситуація склалася і стосовно права на охорону здоров'я: «*кожен* має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування». І поряд з тим, що охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм, поряд з тим, що держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя, зазначається що держава створює умови для ефективного і доступного для всіх *громадян* медичного обслуговування. Це забезпечується тим, що у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно, а існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Також зазначається, що держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності.

Вбачається, що основна і найважча проблема в реалізації і права на житло, і права на медичну допомогу – це питання про їх безоплатність. У попередній Конституції України безоплатність надання медичної допомоги та надан-

ня житла була закріплена. Це були серйозні соціальні гарантії. І хоча медична допомога не завжди надавалася на високому рівні, житло чекали десятки років, але врешті-решт вони надавалися безоплатно. В наш час надати ці соціальні права безоплатно неможливо: у державі і суспільства для цього просто немає коштів. Але якщо немає коштів для всіх, то вони можуть і мають бути знайдені для найбільш бідних прошарків населення. І саме цим шляхом йде наше законодавство: для незабезпечених людей медична допомога та житло залишаються безкоштовними в мінімальному забезпеченні. Разом з тим існує платна медицина та платне придбання житла [2].

Стосовно ст. 48 Конституції, яка проголошує, що *кожен* має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг та житло, то ці загальні положення мають бути конкретизовані у спеціальних законах, в яких мають бути закріплені ефективні юридичні права на достатній життєвий рівень (наприклад, встановлення мінімальної заробітної плати), встановлені критерії та показники, за якими життєвий рівень людини може бути визнаний достатнім.

Підсумовуючи вешесказане, хотілося б зазначити, що Україна вже три роки живе за новою Конституцією, яка проголошує широкий спектр прав і свобод та закріплює гарантії їх здійснення. Але цього замало – потрібен реальний механізм їх реалізації. Це дуже складне питання і шляхи вирішення даної проблеми полягають не тільки у прийнятті відповідних законів, що безумовно, але й у розбудові економіки, у підвищенні життєвого рівня людей, наявності дієвих механізмів реалізації проголошених прав, в тому числі соціальних.

Список літератури:

1. Рабінович М.П.. Права людини і громадянина у Конституції України. Х., 1997.
2. Конституція України – основний закон суспільства, держави, людини. І., 1997.
3. Погорілко В. Ф., та ін. Права та свободи людини і громадянина в Україні. К., 1997.
4. Гетьман В.П., Килимник К.В. Що таке свобода і право у демократичній державі? К., 1996.
5. Колодій А.М., Копейчиков З.В. Теорія держави і права: навчальний посібник. К., 1995.
6. Молдован В.В., Мелашченко В.Ф. Конституційне право: опорні концепти. К., 1996.

Надійшло до редколегії 14. 10.93

А.Н.Ярмиш, канд. юрид наук

ПРОБЛЕМИ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

З прийняттям Закону «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» система гарантій конституційних прав і свобод людини і громадянина поповнилася суттєво важливим, причому абсолютно новим для нашої країни елементом. Вперше інститут омбудсмена (від швед. *ombudsman* – перекладач; представник інших осіб) виник 1809 р. у Швеції. У